

Interesovanje za Rome u evropskoj nauci i javnom diskursu dugo je bilo usmereno pre svega na ono što se doživljavalo kao „egzotično“ ili „nekonvencionalno“ u njihovom svakodnevnom životu. Takav pristup često je bio obeležen stereotipima, pa i elementima orijentalizma, pri čemu su Romi predstavljani kao homogena i statična zajednica, izdvojena iz šireg društvenog konteksta. Umesto razumevanja njihove unutrašnje raznolikosti i istorijskih iskustava, naglasak je bio na folklorizaciji i romantizaciji, što je neretko prikrivalo realne društvene probleme sa kojima se suočavaju. Iako su savremene društvene i humanističke nauke u velikoj meri napustile takve redukcioniističke pristupe, njihovi odjeci i dalje su prisutni u javnim percepcijama i medijskim reprezentacijama Roma širom Evrope.

Marginalni društveni položaj Roma, koji se ogleda u ograničenom pristupu obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama i političkom odlučivanju, ostaje jedno od ključnih obeležja njihovog položaja i danas. Specifični oblici socijalne interakcije između romskih zajednica i većinskog stanovništva često su opterećeni predrasudama, diskriminacijom i institucionalnim barijerama. Ove okolnosti dodatno utiču na očuvanje obrazaca socijalne isključenosti, ali i na formiranje posebnih strategija preživljavanja i identitetskog samoosnaživanja unutar romskih zajednica.

Međutim, značajne političke i društvene promene koje su obeležile kraj XX veka, naročito u kontekstu postsocijalističke transformacije i evropskih integracija, otvorile su prostor za intenzivniji razvoj romskih društvenih pokreta. Ovi pokreti doprineli su vidljivosti Roma u javnom i političkom prostoru, omogućivši im da artikulišu sopstvene interese i zahteve. Umesto da budu isključivo objekti istraživanja i politike, Romi sve češće nastupaju kao aktivni subjekti koji učestvuju u oblikovanju diskursa o sopstvenom identitetu, pravima i društvenom položaju.

U tom procesu posebno mesto zauzima koncept „romstva“ (Romani-pen), koji označava skup vrednosti, normi i kulturnih obrazaca kroz koje se izražava i reprodukuje romski identitet. Savremeni romski akteri sve više insistiraju na pravu da sami definišu značenja ovog pojma, suprotstavljajući se spolja nametnutim interpretacijama koje su često bile opterećene stereotipima i stigmatizacijom. Time se menja i sama priroda akademskih i političkih rasprava o Romima, koje danas podrazumevaju njihovo aktivno učešće.

U savremenom evropskom kontekstu postalo je gotovo nezamislivo realizovati političke, socijalne ili istraživačke projekte koji se tiču Roma bez njihovog direktnog uključivanja. Kao „najveća panevropska manjina“, Romi sve češće učestvuju u javnim debatama o pitanjima identiteta, istorije, kolektivnog sećanja i reprezentacije. Ove rasprave istovremeno ukazuju na potrebu za interdisciplinarnim pristupom, koji uvažava međusobnu povezanost različitih društvenih podsistema – ekonomije, kulture, politike, religije, medija, nauke i

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotestantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

životne sredine. Upravo u toj složenoj mreži odnosa oblikuju se savremeni izazovi, ali i potencijali za unapređenje položaja Roma u evropskim društvima.

Proučavanje raznorodnih aspekata života i običaja Roma u Srbiji zadržalo je poseban zamah u nauci i istraživanju s ustanovljavanjem i aktivnostima Niške romološke škole još od sredine devedesetih godina prošlog veka. U radovima predstavnika te škole, mahom sociologa – među koje ubrajamo i autora ove knjige, prof. dr Dragana Todorovića – posebna pažnja posvećena je empirijskim proučavanjima kulture Roma, te njihovim verskim običajima i ritualima. Geografski opseg tih istraživanja obuhvata grad Niš, južnu i jugoistočnu Srbiju (Leskovac, Vranje, Knjaževac, Kuršumliju, Bujanovac, Preševo) – urbane, ali i ruralne sredine u kojima žive Romi. U novije vreme su istraživanja niških romologa proširena i na susedne zemlje, u Makedoniju i Bugarsku.

Knjiga Dragana Todorovića predstavlja, *par excellence*, izdanak sociološko-religioloških istraživanja autora čiji je akademski opus neodvojiv od naučne produkcije niške škole romologije. Autor, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, poduhvatio se jednog zaista obimnog istraživanja protestantizacije Roma u jugoistočnoj Srbiji za koje bi, u (budžetski) raskošnijim univerzitetskim centrima, obično bili angažovani čitavi istraživački timovi. Još od kraja prošlog stoleća, u religijskom pejzažu Srbije prisutan je uticaj tzv. malih verskih zajednica, pretežno iz protestantskog miljea: adventista, pentekostalaca, Jehovinih svedoka, baptista, metodista, i dr. U Evropi, pa tako i u postjugoslovenskim državama, protestantske crkve posebnu pažnju poklanjaju etničkim manjinama, osobito Romima, koji su po konfesionalnom poreklu obično pravoslavci ili muslimani. Todorović tvrdi da je prelazak na protestantizam doneo Romima puno toga što im je bilo uskraćeno u pravoslavlju, katolicizmu i islamu: dostojanstvo i uvažavanje, brigu i skrb, nadu i perspektivu. Posebno je tu indikativna sledeća autorova opaska: „Za pripadnike drugih naroda Romi od pamtiveka koriste zajednički naziv Gadže, uspostavljajući jasnu granicu između romskog i neromskog sveta. Gadže su Rome na istorijskom putu prečesto izvirgavali progonstvi-ma, diskriminaciji, etničkoj stigmatizaciji, političkoj, kulturnoj i ekonomskoj marginalizaciji, rečju, opštoj društvenoj isključenosti. Zarad očuvanja identitetskih odlika i folklorne baštine, romski narod izdigao je nevidljivi zid prema spoljašnjem svetu, zapravo osmislio je paralelnu socijalnu strukturu, zasnovanu na zamršenom sistemu srodničkih odnosa i strogih pravila kojima se grupna povezanost uvek postavljala naspram interesa jedinke“.

Todorović u svojoj studiji objašnjava kako se tradicionalna romska kultura i religioznost susreću sa (neo)protestantskim hrišćanstvom, koje se u verskom pejzažu Srbije smatra netradicionalnom verskom zajednicom: „Nasledenu hermetičnost i arhaičnost delimično razgrađuje dinamizam savremenosti, prožimajući starinu nužnim inovacijama, ali je korenito preobražava prodiranje različitih protestantskih učenja u romske mahale, koje je pokrenulo proces preoblikovanja njihovog kolektivnog identiteta“.

Da bi izbegao naučnu egzotizaciju, pa i orijentalizaciju romske religioznosti, autor opisuje glavne odlike tradicionalnog romskog sistema verovanja na osnovu vlastitih empirijskih, kvalitativnih uvida u duhovni život Roma s različitih lokaliteta jugoistočne Srbije. U taj njegov metodološki apparatus spadaju posmatranje s učestvovanjem i bez učestvovanja (npr. u verskim ritualima),

audio i video zapisi, kao i produbljeni intervjui s Romima vernicima i njihovim pastorima. Reč je tu, preciznije, o razgovorima sa šezdeset romskih baptista, adventista, Jehovinih svedoka i pentekostalaca u pet okruga (27 opština) jugoistočne Srbije, obavljenim u periodu od ukupno tri meseca.

Nešto više od ostalih neoprotestantskih konfesija se, po svojim efektima u verskom radu s romskom populacijom, izdvaja pentekostni pokret. Pentekostno buđenje među Romima deo je, dakako, opšteg uspona pentekostalizma tokom XX veka, kada je ova hrišćanska denominacija počela da privlači veći broj pristalica iz različitih socijalnih slojeva i etničkih grupa. Romska populacija je bila samo jedno od mnogih područja na koje su harizmatiski misionari usmerili svoju pažnju. Središtem evanđeoskog hrišćanstva u Srbiji smatra se, pak, grad Leskovac, u kojem postoji autentična romska pentekostalna crkva, „Crkva pod šatrom“, s nekoliko stotina vernih pristalica. Specifično romsko buđenje, „ponovno rođenje“ u ruhu pentekostalizma, često se dovodi u vezu s pedesetim godinama u Francuskoj i vrlo odlučnim misionarskim radom neromskih propovednika. Od tada se taj pokret proširio Evropom i prešao na druge kontinente. Danas su milioni Roma širom sveta pentekostalci, a tu onda nisu izuzetak ni Romi jugoistočne Srbije. Prodiranje protestantskog hrišćanstva među Rome u jugoistočnoj Srbiji podstaklo je proces preoblikovanja njihovog kolektivnog identiteta, uključujući *Weltanschauung* i shvatanje budućnosti. Todorović ističe kako protestantski preobraćenici iz romskih mahala jasno stavljaju do znanja svojim pravoslavnim i muslimanskim sunarodnicima šta više ne žele da čine i kakvo ponašanje biraju za uzor. Romske crkve postale su otuda, prema autoru ove knjige, novo sazvežđe u pentekostnoj duhovnoj galaksiji.

Glavni cilj istraživanja koje čini predmet ove knjige bio je da se utvrde obim, struktura i posledice procesa protestantizacije Roma u jugoistočnoj Srbiji. Taj cilj je postignut prikupljanjem empirijske građe o protestantizaciji Roma, analizom iskustvenih podataka o procesu njihove konverzije, ustanovljavanjem puteva te konverzije i odgovarajućih faktora koji presudno utiču na taj proces, kao i razmatranjem posledica protestantizacije Roma i upoređivanja vlastitih nalaza s podacima u Makedoniji i Bugarskoj.

Dragan Todorović je, dakle, sasvim ispunio svoj postavljeni istraživački cilj, kako u teorijskom, tako i u metodološkom pogledu. Ovde je stoga reč o jednoj izvrstnoj problemskoj, sociološkoj raspravi, knjizi u kojoj se znalački, sistematično problematizuje jedna samosvojna, originalna interpretativna pozicija u odnosu na fenomen protestantizacije Roma u Srbiji. Autor je pouzdan, odmeren i suptilan u svojim sociološkim analizama i interpretacijama, a za tako nešto je, pak, potrebno bogato istraživačko iskustvo kako u fakultetskom kabinetu, tako i na samom terenu. S obzirom na tematski, ali i teorijski sklop ove knjige, neposredniju korist od njenog čitanja i tumačenja imaće, svakako, romologija, sociologija religije, sociologija kulture, etnologija/antropologija, kao i druge srodne humanističke discipline. U Srbiji ova tema, zbog prisustva značajne romske etničke zajednice, nacionalne manjine, sasvim sigurno zadobija na važnosti i na jednom širem društveno-istorijskom i kulturnom planu.

dr Milan Vukomanović,
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

У наслов смо метнули славну синтагму – *Tongues of Fire* – Дејвида Мартина, утицајног британског социолога религије, из његовог бестселера *Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America* (Martin, 1990) за који је предговор саставио Питер Бергер (Berger), социолошка величина истеклог века. Односећи се на раст новопротестантизма уопште у Латинској Америци, она и садржајем и обимом већма покрива распрострањање пентекостализма на том континенту и касније, испоставиће се у Азији, Африци и деломице Европи. – Тај талас јеванђеоског хришћанства, ширећи се из центра, из Сједињених Држава, ударио је и у српске обале плавећи нестабилно религијско биће Рома. О томе имамо емпиријску потврду у студији Нишлије др Драгана Тодоровића *Роми на таласима новопротестантизма (Протестантизација Рома југоисточне Србије)*.

Докторску тезу „Протестантизација Рома југоисточне Србије”, прву и до сада једину у домаћој социологији религије и ромологији,² која је у основи књиге, читао је у рукопису проф. др Сергеј Флере, планетарно угледни словеначки (и југословенски) социолог религије, и проценио: „Вредно и систематски си то обрадио и у суштини би се таква дисертација могла бранити и на најбољим универзитетима. Пре свега, на крају недостаје један одељак (или прожети све одељке) са налазом да ли и где се потврђује теорија рационалног избора” (курзив додао Д. Б. Ћ.). То је истовремено учинио и др Петар-Емил Митев, реномирани бугарски социолог, редовни професор Софијског државног универзитета, да би ми написао: „Честитао сам Драгану дисертацију. Много силна работа – много јак рад. Искључиво сам знао вредности Драгана као организатора, сада га увидех као ученог човека у његовој научној зрелости. Желим тебе да поздравим зато што знам за вашу дугогодишњу сарадњу и за пријатељску помоћ коју си му пружио. Ти си срећан човек с таквим сарадником и пријатељем” (курзив додао Д. Б. Ћ.). Ослоњен на два ауторитета, двојицу колега чије мишљење веома поштујем, не либим се да поводом Тодоровићевог доктората и књиге ускликнем – Да, ја сам професионално и персонално срећан човек!

Његова дисертација је врло добар и уравнотежен спој социологије религије и ромологије, док је, колико памтим, први докторат из ромологије после тезе Рајка Ђурића с краја 80-их 20. века.³ И по томе ће имати извесну историјску вредност.

Фактори, који доводе до преласка Рома на протестантизам јесу емпиријски тестирани и, једним делом, дисертација ништа није дру-

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotentantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

² Коју је докторанд одбранио 13. октобра 2011. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду. – Комисија: ментор Милан Вукомановић, председник Ђокица Јовановић, члан Драгољуб Б. Ђорђевић.

³ „Култура Рома у СФРЈ”, такође стечене на Филозофском факултету Универзитета у Београду (1986).

го до успешан покушај да се то спроведе. Редослед чинилаца је нешто другачији, а можда је у међувремену, после деценију и по, дошло до даљих померања и претумбација у смеру да богословске и политичке⁴ карике евентуално добијају на значају.⁵ Није наодмет прогнозировать да се, уколико је дошло до појачавања теолошког уплива, то може приписати другој генерацији јужносрбијанских Рома пентекосталаца код којих је узрасла религиозна свест, док је политички утицај повезан са растом поверења и кооперације између, примерице, лесковачке самоуправе и руководства месне цркве.

Докторска радња је назначила да ће протестантизација Рома имати неслагљиве последице на *rromanipe*, на ромскост, ромство, на њихов културни идентитет. Ако се уобичајено идентитет одређује као прожимање *језика, религије, традиције и културне баштине*, она нам је само делимично представила до каквих ће промена доћи у сваком од побројаних саставних елемената културног идентитета. Обавеза је проф. Тодоровића да у поновљеном проучавању подробније – без суздржавања – осветли да ли је у међувремену дошло до реконструкције, односно конструкције сасвим новог *rromanipe*-а. И да ли је то опасност по ромски народ који се карактерише културним богатством, разноврсношћу религија и вероисповести, језика, писма и наречја, обичаја и стилова живота, духовне и материјалне баштине? У том правцу, у коренитој измени ромства,⁶ могућности пламених језика су огромне и протестантизам их умешно збиљски остварује.

Марко Кершеван, који ће остати трајно забележен у историји југословенске (и словеначке) социологије религије по особеном схватању религије као специфичне праксе,⁷ највећи зналац старопротестантизма у негдашњој нам држави, у праву је када у рецензији књиге о којој иде реч закључује: „Специфичност истраживања религиозности ромске популације изискује употребу мање уобичајених метода из корпуса ‘стандардне’ емпиријске социологије религије (као што су писане анкете, статистике итд.). Уместо анкета и статистике у први план долазе спонтани и методички вођени разговори, посматрање са учествовањем или без њега, речју, начини које је развила и више употребљава етнологија, односно со-цијална антропологија, али које је изврсно употребио и наш аутор у свом истраживању.” Додао бих само то, да без обзира на неприкладност квантификоманије и рабљења статистичких поступака у проучавању религиозности Рома, поглавито процеса њихове протестантизације, барем треба што је могуће прецизније утврдити број новообраћеника и упоредити их са припадницима православљу, католичанству и исламу. Онда установити њихову расподелу по малим верским заједницама да би се сазнало која је од њих најкрупнија, које су мање успешне у придобијању Рома и, у коначном, каква је дистрибуција у српским административним регио-

⁴ Као, примера ради, у Никарагви (Smith, Ch. and L. A. Haas, 1997: 440–454).

⁵ О томе и у: Williams, 1991: 81–98.

⁶ Не треба осуђивати стрепњу која због тога провејава код појединих ромских јавних делатника – да протестантизација шкоди „ромској ствари” јер је очита пренационализација народа.

⁷ Шире о томе у: Ђорђевић, 2008.

нима. Ту званични пописи донекле помажу,⁸ тако да су нужне контролне анкете истовремено с пописом или обухватна искуствена изучавања свих протестантских група на читавој територији Републике. Јер, не будимо наивни, религијско тело, било монолитно или плурално, снага је која ојачава рањиве етничке ентитете у успону – попут ромског. Да се не би свели на статистички занемарљиву мањину, наравно да је од овог задатка значајније утврдити укупан број Рома у становништву,⁹ што је на дугом штапу: „Тек када се Роми, својим напором, државном подршком, залагањем преовладајућег народа и свег друштва..., *приближе и*, зашто да не, *изједначе с већином* у материјалној сфери, правно-политичком пољу и области културе – што је процес дугог трајања – престаће да буду ‘народ-понорница’ и ‘етнос пребега’, нагло ће се умањити потреба за етничком мимикријом. Роми ће бити оно што јесу: Роми!” (Ђорђевић, Тодоровић 2024: 10). Буду Роми: православци, католици, муслимани, протестанти (пентекосталци, адвентисти, баптисти, методисти...).

Ако ћемо право, доктор Тодоровић, наговештавајући да ће после деценију и по поновити истраживање Рома трећег крака хришћанства у истоветном простору и зановљавајући методске технике све до коришћења анкета и статистичких модела, требало би још дубље да представи суштину ромске протестантске религиозности и изнесе на видело „изистинско” стање учинка „пламених језика”. У смислу: од Ражња до Прешева, од Димитровграда до Куршумлије, има пет или седам хиљада пентекосталаца, 1.700 следбеника Елене Г. Вајт (White), 960 Јеховиних сведока и 145 баптиста...; Рома – искрених верника и редовних практиканата са високо артикулисаном богословском наобразбом – свесних да им је припадност једној од неопротестантских деноми-нација донела *напредницу* на личној равни и у својти, поштовање махалаца и углед код окружујућег народа у локалној заједници. Мање је битно да ли се остварила приметним побољшањем социјално-економске моћи (кидањем бар неколико алки у ланцу немаштине), ублажавањем и превазилажењем ружења, предрасуда и стереотипа културним уздицањем, или освајањем политичког утицаја.

Ево главних пишчевих резултата којима ће, чврсто вам стојим, задужити нашијенску социологију религије и ромологију. Сигурам, и овде се заустављам:

1. *Успех у деловању мањинских верских заједница обрнуто је пропорционалан заинтересованости традиционалних већинских верских заједница за укупну интеграцију ромског етноса – у потпуности потврђена хипотеза.*

2. *Мањинске верске заједнице у југоисточној Србији Рома вернике регрутују првенствено путем мисионарења и преобраћења, а мање прозелитизмом – у потпуности потврђена хипотеза.*

3. *На процес протестантизације Рома у југоисточној Србији највише утичу социјално-економски чиниоци, прате их богословски, следе културни, а заостају политички – делимично потврђена хипотеза.*

⁸ На те тешкоће указали смо у: Тодоровић и Ђорђевић, 2025.

⁹ То би, дакако, предодређивало њихов политички положај и могли би „да певају другу песму” на начин како је изводе Мађари и Бошњаци.

4. Протестантизација Рома у југоисточној Србији допринеће најпре њиховој еманципацији, затим ублажавању њихове социјалне искључености и, коначно, њиховој потпуној интеграцији у српско друштво – у потпуности потврђена хипотеза.

5. Процес протестантизације Рома довеиће до корених промена њиховог идентитета и верске матрице – у потпуности потврђена хипотеза.

6. Раст присутности Рома у мањинским верама и мањинским верским заједницама и захваћености процесом протестантизације проузроковаће измену њиховог мањинског положаја – у потпуности потврђена хипотеза.

7. Роми протестанти у потпуности одбацују обичајну и примесе других религија и конфесија – делимично потврђена хипотеза.

8. Дубок емоционални доживљај религије чини Рома подложним за прелазак у протестантске верске заједнице, нарочито у пентекостализам, који одликује изражена емотивна сфера и блиска веза са музиком, игром и певањем – у потпуности потврђена хипотеза.

9. Висока заступљеност верске праксе спречава одговарајући развој религиозне свести – делимично потврђена хипотеза.

10. Протестантске верске заједнице развијају социјални активизам Рома у локалној заједници – делимично потврђена хипотеза.

11. Роми протестанти нису добро прихваћени од Рома православца и муслимана – делимично потврђена хипотеза.

12. Роми протестанти нису добро прихваћени од већинског становништва, православца и муслимана – делимично потврђена хипотеза.

Свеузев, и социолошка работа је уливање у велики ток културе сваког народа. Одлучно тврдим да ће социолошко-ромолошка монографија професора Драгана Тодоровића о пламеним језицима међу изванредном етничком и верском мањином у успону – *Роми на таласима новопротестантизма (Протестантизација Рома југоисточне Србије)* – задобити „пригодно место за књигу у панорами” српске друштвено-хуманистичке науке и културе. Има ли веће похвале за њеног писца? – То је најбоље рећи за крај.

Књижевност

Martin, David 1990. *Tongues of Fire: The Explosion of Pro-testantism in Latin America*. Oxford (UK), Massachu-setts (USA): Blackwell.

Smith, Ch. and L. A. Haas. 1997. Revolutionary Evangelicals in Nicaragua: Political Opportunity, Class Interests, and Religious Identity. *Journal for the Scientific Study of Religion* 36(3): 440–454.

Тодоровић, Драган, Ђорђевић, Драгољуб Б. 2025. Роми на етнодемографској карти Нишавског округа. У *Роми Србије у Попису 2022. године – стање и перспектива*, 249-265. Београд: САНУ.

Williams, P. 1991. Le miracle et la necessite: a propos du de-veloppement du Pentecotisme chez les Tsiganes. *Arch. Sci. sociales Relig.* 73, 81–98.

Драгољуб Б. Ђорђевић,
Универзитет у Нишу – Машински факултет

Monografija *Romi na talasima novoprotestantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)* Dragana Todorovića predstavlja značajan doprinos proučavanju religijskih promena među Romima u Srbiji i jugoistočnoj Evropi. Objavljena više od decenije nakon odbrane autorove doktorske disertacije, ova knjiga pokazuje da istraživanja koja su metodološki dosledno sprovedena i teorijski utemeljena zadržavaju svoju naučnu relevantnost i nakon protoka vremena. Naprotiv, u trenutku kada proučavanje religije među Romima zauzima sve značajnije mesto u međunarodnim Romani Studies, objavljivanje ove monografije dobija dodatni značaj.

Knjiga se tematski nadovezuje na višedecenijski istraživački rad Niške romološke škole, čiji je profesor Todorović jedan od najistaknutijih predstavnika. Zahvaljujući istraživanjima Dragoljuba Đorđevića, Dragana Todorovića i njihovih saradnika, pitanja religije, identiteta i društvenog položaja Roma postala su važna tema domaće sociologije religije i romologije. Ova monografija predstavlja svojevrsnu sintezu tog istraživačkog pravca, ali ga istovremeno i proširuje fokusirajući se na proces protestantizacije Roma kao jedan od najupečatljivijih primera savremenih religijskih transformacija.

Predmet istraživanja jeste proces prihvatanja protestantskih zajednica među Romima jugoistočne Srbije. Autor ovaj fenomen ne posmatra kao puku promenu verske pripadnosti, već kao višeslojni društveni proces koji zahvata identitet, svakodnevni život, porodične odnose, moralne norme i društvene mreže. Već na početku knjige jasno se definiše predmet istraživanja, istraživačke hipoteze i teorijski okvir, koji se u velikoj meri oslanja na teoriju racionalnog izbora u sociologiji religije. Međutim, ono što ovu studiju čini posebno vrednom jeste činjenica da teorijski modeli ostaju u stalnom dijalogu sa bogatom empirijskom građom, umesto da joj budu unapred nametnuti.

Posebnu vrednost predstavlja metodologija istraživanja. Monografija je zasnovana na višemesečnom terenskom radu sprovedenom u pet okruga jugoistočne Srbije, pri čemu je autor obavio dubinske intervju sa šezdeset romskih vernika različitih protestantskih zajednica, kao i razgovore sa romskim i neromskim verskim starešinama. Posmatranje sa učestvovanjem, obilazak bogoslužjenja i neposredni kontakti sa lokalnim zajednicama omogućili su autoru da religijske promene sagleda iz perspektive samih aktera, što predstavlja jednu od najvećih vrednosti ove knjige.

Struktura monografije logično prati razvoj istraživanja. Nakon teorijsko-metodološkog uvoda, autor daje pregled protestantskih zajednica prisutnih među Romima jugoistočne Srbije, analizirajući baptiste, adventiste, pentekostalce i Jehovine svedoke. Slede poglavlja posvećena putevima protestantizacije, faktorima koji podstiču konverziju i društvenim posledicama religijske promene. Završna poglavlja posvećena su transformaciji identiteta i formiranju onoga što autor naziva „novom romskom zajednicom“.

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotestantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

Jedan od najvažnijih doprinosa knjige jeste analiza konverzije kao procesa, a ne kao pojedinačnog događaja. Autor pokazuje da se prihvatanje protestantizma odvija postepeno, kroz mreže rodbinskih i komšijskih odnosa, misionarske aktivnosti i lična iskustva. Posebno je zanimljivo zapažanje da najveći broj romskih protestanata potiče iz pravoslavnog i islamskog religijskog okruženja. Stoga se u mnogim slučajevima ne radi o promeni religije u najširem smislu, već o promeni konfesionalnog okvira i prihvatanju drugačijeg oblika hrišćanstva. Autor pri tome uspešno pokazuje da je religijska konverzija istovremeno i društvena, moralna i kulturna transformacija.

Analiza faktora protestantizacije predstavlja jedno od najoriginalnijih poglavlja monografije. Autor ih sistematizuje u četiri grupe – socijalno-ekonomske, bogoslovske, kulturne i političke – pri čemu pokazuje da nijedan od njih pojedinačno nije dovoljan za objašnjenje fenomena. Posebno mesto zauzimaju humanitarna pomoć, obrazovanje, zdravstvena zaštita i pastoralni rad, ali i emotivna dimenzija bogoslužjenja, muzika, zajedništvo i neposrednost komunikacije. Time autor uspeva da izbegne pojednostavljena objašnjenja koja bi konverziju svodila isključivo na materijalne interese ili, s druge strane, isključivo na religijsko iskustvo.

Posebno mesto u knjizi zauzima analiza pentekostalizma, koji se pokazuje kao najdinamičniji oblik protestantizma među Romima. Autor ukazuje da uspeh pentekostalnih zajednica proizlazi iz njihove sposobnosti da ponude novi moralni okvir, snažan osećaj zajedništva i mogućnost aktivnog uključivanja vernika u život zajednice. Kao ilustrativan primer navodi se romska pentekostalna zajednica u Leskovcu, poznata kao „Crkva pod šatrom“, koja predstavlja jedan od najznačajnijih centara romskog protestantizma u Srbiji. Ova zajednica nije važna samo zbog svoje brojnosti, već i zbog činjenice da pokazuje kako religija može postati prostor stvaranja novih oblika liderstva, društvene organizacije i kolektivnog identiteta.

Iz perspektive antropologije religije, naročito je zanimljiva analiza identitetskih promena koje konverzija proizvodi. Autor pokazuje da religijski identitet postepeno dobija primat nad tradicionalnim etničkim granicama, pri čemu dolazi do pomeranja od opozicije „mi Romi – oni Gadže“ ka opoziciji „mi verujući – oni neverujući“. Ovakvo zapažanje ima poseban značaj za istraživanja manjinskih zajednica, jer pokazuje kako religija može postati novi okvir društvene solidarnosti i pripadnosti.

Monografija se može čitati i u širem međunarodnom kontekstu. Poslednjih godina proučavanje evangelikalnih i pentekostalnih pokreta među Romima postalo je jedno od najdinamičnijih polja *Romani Studies*. Istraživanja poput etnografije Raluca Roman o finskim Romima pokazuju da religija igra ključnu ulogu u oblikovanju novih oblika etničkog identiteta, društvene mobilizacije i transnacionalnog povezivanja romskih zajednica. U tom smislu, Todorovićeva studija predstavlja važan doprinos ovom međunarodnom istraživačkom korpusu, pružajući detaljno dokumentovan uvid u specifičnosti srpskog slučaja.

Iako autor svoju analizu ograničava na jugoistočnu Srbiju, nalazi imaju znatno širu analitičku vrednost. Oni otvaraju pitanja odnosa religije i društvene mobilnosti, uloge verskih zajednica u procesima integracije

manjina, kao i značaja religije u oblikovanju novih kolektivnih identiteta. Upravo zato ova knjiga prevazilazi okvire regionalne studije slučaja i postaje relevantna za širu sociološku i antropološku raspravu o religijskim promenama u savremenim društvima.

Monografija Dragana Todorovića predstavlja rezultat dugogodišnjeg istraživačkog rada, ali istovremeno potvrđuje kontinuitet i naučnu vitalnost Niške romološke škole, čiji je doprinos proučavanju religije, identiteta i društvenog položaja Roma nemoguće zaobići u savremenoj domaćoj nauci. Bogata empirijska građa, metodološka doslednost i teorijski promišljena interpretacija čine ovu knjigu nezaobilaznim štivom za istraživače sociologije religije, antropologije, etnologije, romologije i studija manjina.

dr Aleksandra Đurić Milovanović,
Balkanološki institut SANU

Nije lako, ali jeste interesantno istraživati malobrojnu etničku zajednicu bez svoje države, u državi gdje nijesu indigeni narod, a hrišćanska denominacija kojoj pripadaju nije većinska. Nije lako nikome – etničkoj zajednici koja se proučava, hrišćanskoj denominaciji koja ih podučava ili istraživaču koji ih izučava. Pred tim iskušenjima našao se Dragan Todorović kada je pisao svoju doktorsku disertaciju. Sam je izabrao da se uhvati ukoštac sa tim izazovima, ali se znalački snašao i uspješno odbranio doktorsku disertaciju. Sada nam je darovao plodove svog istraživačkog rada na kritički osvrt naučne i stručne javnosti, okupljajući kao pisce predgovora, pogovora i recenzente najeminentnije – bardove exjugoslovenske sociologije religije – na jednom mjestu, u svojoj monografiji.

Romi predstavljaju jednu od najbrojnijih i istorijski najrasprostranjenijih manjinskih zajednica u Evropi. Viševjekovnim migracionim talasima stigli su i na Balkan, kao i u druge djelove Evrope, gdje su razvili specifične kulturne, jezičke i vjerske obrasce. Tako dolazimo i do srpskih Roma, koji su bili ciljna grupa Todorovićevog istraživačkog poduhvata. Iako su kroz istoriju očuvali snažan osjećaj etničkog identiteta i zajedništva (romanipen), njihov društveni položaj često je bio obilježen marginalizacijom, diskriminacijom i socijalnom isključenošću. Upravo u tom kontekstu treba posmatrati savremene procese religijskih promjena među Romima, jer oni nijesu samo vjerski fenomen, već i dio šire potrage za priznanjem, dostojanstvom i društvenom integracijom. Kao što sam autor ističe, Romi jesu autohtona etnička manjina u Srbiji; oni dijele opštu istorijsku sudbinu domicilnog naroda. Međutim, ispitivanje njihovog ekonomskog položaja, specifične kulture i raznovrsnosti vjere i običaja nije nailazilo na interesovanje naučne i stručne javnosti. Takvu naučnu letargiju prekinuo je Dragan Todorović kada se odlučio za jedno ovakvo istraživanje, koje je potom publikovao kao ličnu monografiju.

Monografija *Romi na talasima novoprotestantizma – Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije* predstavlja izuzetno značajno i metodološki zrelo naučno postignuće u oblasti sociologije religije, romologije i studija identiteta. Nakon pažljivog i detaljnog čitanja ove knjige, može se zaključiti da je riječ o minucioznom, empirijski bogatom i teorijski promišljenom istraživanju, koje na sistematičan način rasvjetljava složen proces vjerske konverzije Roma ka protestantskim zajednicama u jugoistočnoj Srbiji.

Autor pokazuje visok nivo istraživačke odgovornosti, sistematičnosti i preciznosti. To je odmah jasno već u uvodnoj odeljku, gdje precizno definiše predmet, ciljeve, zadatke i hipoteze istraživanja. Posebno je važno naglasiti jasnoću istraživačke konstrukcije: protestantizacija Roma ne posmatra se kao izolovani religijski fenomen, već kao višeslojni društveni proces koji zahvata socijalnu strukturu, kulturni identitet, porodične odnose i individualne životne strategije. Ovakvo postavljanje problema

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotestantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

svjedoči o autorovoj teorijskoj i epistemološkoj zrelosti i sposobnosti da religijske promjene smjesti u širi društveni kontekst.

Jedna od ključnih vrijednosti monografije jeste dosledna primjena teorije racionalnog izbora u analizi procesa konverzije. Autor uvjerljivo pokazuje i dokazuje da prelazak Roma u protestantske vjerske zajednice nije rezultat trenutne emotivne reakcije ili spoljašnjeg pritiska, već racionalno promišljena odluka u specifičnim društvenim okolnostima. U uslovima dugotrajne marginalizacije, siromaštva i institucionalne zapostavljenosti, protestantske zajednice nude prostor priznanja, dostojanstva, solidarnosti i konkretne socijalne podrške. Time se proces preobraćenja sagledava kao oblik aktivnog društvenog djelanja, a ne kao pasivno prihvatanje nametnutih obrazaca.

Empirijski dio rada predstavlja njegovu naročitu snagu i poseban doprinos domaćoj religiologiji. Autor je realizovao obimno terensko istraživanje, zasnovano na dubinskim intervjuima sa romskim pripadnicima različitih protestantskih zajednica – baptista, adventista, pentekostalaca i Jehovinih svedoka. Iz narativa ispitanika jasno se vidi da je istraživanje vođeno strpljivo, uz izgrađeno povjerenje i autentičnu komunikaciju između ispitivača i ispitanika. Narativi vjernika nijesu svedeni na ilustrativne primjere, već su pažljivo analizirani i uklopljeni u širu teorijsku interpretaciju.

Posebno je upečatljiva analiza puteva protestantizacije: misionarenja, preobraćenja i prozelitizma. Autor jasno diferencira ove pojmove i pokazuje njihovu specifičnu ulogu u procesu vjerske promjene. Istraživanje apostrofira činjenicu da se regrutovanje romskih vjernika dominantno odvija kroz misionarski rad i lične kontakte unutar porodice i komšiluka, dok je prozelitizam manje izražen. Takva analiza doprinosi razumijevanju dinamike širenja protestantskih zajednica i izbjegava pojednostavljene interpretacije.

Izuzetno vrijedan segment knjige odnosi se na sistematizaciju faktora protestantizacije. Socijalno-ekonomski činioci – humanitarna pomoć, obrazovna podrška, savjetodavne usluge i mogućnost radne afirmacije – prikazani su kao značajni motivacioni elementi. Međutim, autor ne zapada u redukcionizam: bogoslovski i kulturni faktori imaju podjednako važnu ulogu. Bogoslužjenje, emotivna uključenost, muzika, pjevanje i upotreba romskog jezika u vjerskim obredima stvaraju snažan osjećaj pripadnosti i duhovne bliskosti. Upravo ta kombinacija duhovne (kako intervjuisani vernici kažu: muzike, hrane, bolnice, snage, pomoći, načela) i socijalne dimenzije čini protestantske zajednice privlačnim za romsku populaciju.

U četvrtom poglavlju monografije autor se bavi učincima protestantizacije na tradicionalni romski identitet (romanipen). Analiza pokazuje da dolazi do redefinisavanja kolektivnih i individualnih obrazaca ponašanja: napuštaju se pojedini običaji, mijenjaju porodične navike, odbacuju se poroci, naglašava se radna etika i odgovornost prema porodici. Posebno je značajno autorovo zapažanje da se identitetska granica pomjera sa etničkog principa („Mi, Romi“ nasuprot „Oni, Gadže“) ka religijskom principu („Mi, verujući“ nasuprot „Oni, neverujući“). Ova transformacija ima duboke sociološke implikacije i autor ih promišljeno razmatra. Važno je istaći da autor zadržava akademsku distancu i ne idealizuje proces protestantizacije. Iako prepoznaje emancipatorski potencijal, svjestan je

i mogućih napetosti koje nastaju unutar romske zajednice, kao i odnosa prema većinskom stanovništvu.

Takva uravnoteženost daje monografiji dodatnu, akribiju, naučnu težinu i kredibilitet. Stilski, knjiga je jasna, argumentovana i dosledna. Teorijski koncepti su precizno objašnjeni, empirijski podaci sistematično prezentovani, a zaključci logično izvedeni iz prethodne analize. Autor uspijeva da spoji mikro-sociološki pristup (lične ispovijesti vjernika) sa makro-društvenim okvirom (položaj Roma u savremenom srpskom društvu), čime postiže analitičku cjelovitost.

Nakon detaljnog čitanja može se konstatovati da je riječ o pionirskom djelu koje će predstavljati nezaobilaznu referencu za buduća istraživanja religijskih promjena među Romima. Monografija ne samo da popunjava prazninu u domaćoj literaturi, već otvara nova pitanja o odnosu religije, identiteta i društvene integracije. Sveukupno posmatrano, „Roma na talasima novoprotestantizma“ Dragana Todorovića predstavlja veoma dragocjeno, utemeljeno i naučno relevantno djelo, koje značajno doprinosi razumijevanju savremenih religijskih i identitetskih procesa u Srbiji. Ova knjiga zaslužuje posebno mjesto u okviru socioloških i romoloških studija i predstavlja primjer ozbiljnog, posvećenog i akademski odgovornog istraživačkog rada.

Valja naglasiti da je istraživanje fokusirano na jugoistočnu Srbiju, što je u potpunosti opravdano, budući da je monografija produkt doktorske disertacije, pa istovremeno ograničava mogućnost generalizacije nalaza na romsku populaciju u drugim djelovima Srbije ili regiona. Komparativna analiza sa drugim geografskim područjima mogla bi dodatno osnažiti zaključke o specifičnostima ili univerzalnosti procesa protestantizacije. U tome je jedna od esencijalnih vrijednosti i djelotvornosti monografije: da podstakne druge istraživače na slična istraživanja, kako bismo imali još cjelovitiju sliku protestantizacije. Takođe, uvjerljiva teorijska postavka predstavlja dobru osnovu za buduća istraživanja koja bi ovu teoriju testirala na emocionalne, simboličke i kolektivno-identitetske dimenzije religijskog iskustva, posebno kod pentekostalizma, gdje su harizma, duhovni doživljaj i zajedničarska atmosfera izrazito naglašeni.

Konačno, monografija Dragana Todorovića analizira učinke protestantizacije na romski identitet, čime na znalački i vispren način otvara pitanje i zadaje domaći zadatak budućim istraživačima o dugoročnim poslasticama – da li će doći do trajne integracije ili do formiranja nove vrste unutar etničke podjele među Romima (protestanti naspram tradicionalnih vjernika). Cjelokupna monografija potvrđuje da je riječ o radu koji otvara nove istraživačke horizonte i podstiče dalju akademsku raspravu. Upravo u tome leži jedna od najvećih kvaliteta ove knjige – ona ne zatvara temu, već je metodološki i teorijski utemeljeno otvara.

Ovom monografijom autor uspijeva da fenomen protestantizacije Roma analitički utemelji kao kompleksan, višeslojan društveni proces, čime prevazilazi simplifikovana i redukcionistička objašnjenja religijske konverzije. Doslednom primjenom adekvatnog teorijsko-metodološkog aparata, istraživanje dostiže visok stepen naučne validnosti, autorove akribičnosti i interpretativne koherentnosti.

Posebna vrijednost monografije, na bezmalo 250 strana, ogleda se u sintezi empirijske utemeljenosti i teorijske refleksivnosti, pri čemu se individualna iskustva aktera uspješno kontekstualizuju unutar šireg društvenog i strukturnog okvira. Time monografija ne samo da doprinosi boljem razumijevanju savremenih religijskih transformacija, već i otvara relevantna pitanja za dalju naučnu elaboraciju, naročito u pogledu dugoročnih implikacija po identitetske obrasce i društvenu integraciju romske populacije.

Uzevši u obzir teorijsku konzistentnost, preciznost i aktuelnost istraživačkog problema, predmetna monografija se može s punim naučnim legitimitetom preporučiti akademskoj i stručnoj javnosti, a i laička javnost može naći ono nešto, ako knjigu čitaju vješto. Stručna javnost može da prepozna, a laička da upozna, spozna i upozna knjigu koja, svojom analitičkom dubinom i istraživačkom ozbiljnošću, predstavlja relevantnu referencu i pouzdanu osnovu za buduća istraživanja u ovoj oblasti.

dr Vladimir Bakrač,
Univerzitet Crne Gore –
Filozofski fakultet u Nikšiću

Авторът на книгата *Romi na talasima novoprotestantizma* (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije), Драган Тодорович, няма нужда от подробно представяне, тъй като е добре познат сред специалистите, които се интересуват от процесите на евангелизация сред ромите в Източна Европа. Познавам проф. Тодорович от 2000 г., когато и двамата бяхме в началото на своите академични кариери. Още тогава споделяхме изследователски интерес към влиянието на евангелизма сред ромските общности и към социалните, културните и религиозните трансформации, които конверсията към евангелското християнство поражда в техния начин на живот и идентичност. Особен интерес представляваше и въпросът как тези процеси рефлектират върху отношенията между ромите и не-ромите и в каква степен водят до преосмисляне на установените представи и граници. Нашите подходи към темата се различаваха според дисциплинарната ни принадлежност – социологическа в случая на проф. Тодорович и етнологка в моя случай.

Настоящият труд предлага богато емпирично и теоретично обоснован анализ на религиозните трансформации сред ромските общности в Югоизточна Сърбия. Монографията разглежда явление, което вече е добре познато и описано от различни автори в Централна и Източна Европа, но продължава да се нуждае от вниманието на учените и широката общественост (Đorđević, 2003; Kováč & Mann, 2003; Lange, 2003; Todorović, 2004; Славкова, 2007; Foszto, 2009; Podolinská & Hrustić, 2010; Ries, 2010; Marushiakova & Popov, 2014; Thurfjell & Marsh, 2014; Slavkova, 2025). Авторът предлага на читателите задълбочен анализ на различните фактори, които обясняват процеса на евангелизация и нейният успех сред ромските общности. Те включват социално-икономически, политически, културни и религиозни фактори. Сред тях особено значение има социално-икономическият контекст, свързан с достъпа до мрежи на солидарност и подкрепа. Същевременно изследването убедително показва, че материалните фактори сами по себе си не могат да обяснят религиозната промяна. По този начин авторът критично се дистанцира от широко разпространения медиен дискурс от 90-те години на XX век и следващите десетилетия, според който присъединяването на ромите към евангелските църкви се мотивира предимно от стремеж към материални облаги. Този дискурс допринася за процес на двойна стигматизация – от една страна като роми, а от друга като евангелски християни, като имаме предвид, че евангелското християнство не е традиционна религия в тази част на Европа.

Авторът обръща внимание и на начина, по който определени елементи от религиозната практика, особено в рамките на петде-

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotestantizma* (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije). Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

сятните и харизматичните общности, резонират със съществуващи форми на колективно изразяване, музикална култура и емоционална ангажираност. Изследването показва още как определени традиционни практики и норми се преосмислят, докато едновременно с това се въвеждат нови етични рамки, основани на дисциплина, нова трудова етика и лична отговорност. Вместо да представя тези процеси като отхвърляне на традицията, авторът ги интерпретира като процес на трансформация и предефиниране на културните и религиозните модели. Тодорович подчертава, че процесът на евангелизация е резултат от взаимодействието между външни фактори, като мисионерската дейност, и вътрешната динамика на самите ромски общности. Тази перспектива представя ромите като активно включени в оформянето на собствените им религиозни практики и избягва представянето им като пасивни обекти на външно въздействие. Особено ценен принос на монографията са авторовите рефлексии върху изследователския процес. Тодорович споделя свои наблюдения и подходи при осъществяването на интервюта и изграждането на доверие с различни събеседници и религиозни лидери. Сред примерите е работата му с представители на евангелската църква „Zajednica Roma“ в Лесковац, една от първите и най-известни петдесетни ромски общности в Югоизточна Европа. Авторът отбелязва, че не само е представял целите и задачите на своето изследване пред ромските пастори, но също така е разчитал на тяхното одобрение и подкрепа за успешното провеждане на теренната работа.

Първата част на книгата очертава теоретичната и методологичната рамка на изследването, като представя спецификите на използвания емпиричен подход, основан на качествена теренна работа и описва приноса на Нишката ромолошка школа в социологическото изучаване на ромите. Втората част на монографията разглежда разпространението на различни протестантски/ евангелски църкви сред ромите, като предлага детайлен преглед на отделните деноминации, конгрегации и техните локални въздействия. Особено важно е да се подчертае, че този широк обхват на анализа надхвърля подходите на много изследователи, които обикновено фокусират вниманието си предимно върху влиянието на петдесетното движение. По този начин авторът успява да представи значително по-пълна и нюансирана картина на религиозното многообразие сред ромските общности в региона. В трета и четвърта част на монографията авторът насочва вниманието си към мисионерската дейност и процесите на религиозна конверсия сред ромските общности, както и към последствията от тези процеси за семейния и колективния живот на вярващите. Особен акцент е поставен върху промяната на културните практики, предефинирането на идентичността, трансформацията на социалните отношения и формирането на нови модели на религиозна принадлежност.

В заключение бих искала да подчертая, че монографията на Драган Тодорович представлява значим принос към изследванията на религиозните промени сред ромските общности в Югоизточна Европа. Авторът убедително показва, че приемането на евангелското християнство

яносто не се изчерпва с промяна в религиозните убеждения, а води до по-широки социални и културни трансформации, които засягат различни аспекти от живота на ромите. Изследването разкрива динамичното взаимодействие между евангелската конверсия, социалната мобилност, формирането на нови идентичности и процесите на общностна интеграция. Със своята солидна емпирична основа, задълбочен анализ и чувствителност към гледните точки на самите изследвани общности, трудът предлага ценен принос както за социологията на религията, така и за ромските изследвания в по-широк план. Убедена съм, че книгата ще представлява интерес както за специалистите в областта на ромските изследвания, така и за всички читатели, които се интересуват от динамиката на идентичностите в Югоизточна Европа.

Литература

- Dorđević, Dr. (ed.) (2003). *Roma Religious Culture*. Niš: PUNTA.
- Todorović, Dr. (ed.) (2004). *Evangelization, Conversion, Proselytism*. Niš: JUNIR & PUNTA.
- Fosztó, L. (2009). *Ritual Revitalization after Socialism. Community, Personhood, and Conversion among Roma in a Transylvanian Village*. Berlin: Lit-Verlag.
- Kováč, M. & Mann, A. B. (eds.) (2003). *Boh všetko vidí. O Del sa dikhel (Duchovný svet Rómov na Slovensku)*. Bratislava: Chronos Publishing.
- Lange, B. R. (2003). *Holy Brotherhood. Romani Music in a Hungarian Pentecostal Church*. Oxford: Oxford University Press.
- Marushiakova, E. & Popov, V. (2014). The Gypsy Religious Revival Movement: “New Churches” in the Territories of the Former Soviet Union. In D. Thurfjell & A. R. Marsh (Eds.) *Romani Pentecostalism. Gypsies and Charismatic Christianity* (pp. 47–58). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Podolinská, T. & Hrustič, T. (2010). *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Bratislava: Coreta, FSR & UEt SAV.
- Ries, J. (2010). Romany/Gypsy Church or People of God? The Dynamics of Pentecostal Mission and Romany/Gypsy Ethnicity Management. In M. Stewart & M. Rövid (eds.) *Multi-Disciplinary Approaches to Romani Studies* (pp. 271–279). Budapest: Central European University.
- Thurfjell, D. & A. R. Marsh (eds.) (2014). *Romani Pentecostalism. Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Славкова, М. (2007). *Циганите евангелисти в България*. София: Парадигма.
- Slavkova, M. (2025). *Conversion, Leadership and Identity of the Evangelical Roma in Bulgaria*. Paderborn: Brill Schöningh.

Магдалена Славкова,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей,
Българска академия на науките, София (България)

Мислите летаат, а запишаното останува!

Старогрчка поговорка

Книгата „Роми на таласима новопротестантизма“ на проф. д-р Драган Тодоровиќ ја надминува рамката на конвенционална научна публикација. Таа претставува значаен интелектуален предизвик кој отвора клучни прашања и истовремено нè повикува на подетална рефлексија и преиспитување на постојните концепти и пристапи кон религијата, идентитетот и положбата на ромската заедница во современото општество.

Она што веднаш се препознава е дека станува збор за обемно, методолошки конзистентно, систематски организирано и истражувачки зрело дело. Авторот успева да ја прикаже протестантизацијата на Ромите како повеќеслоен процес што ги трансформира различните аспекти на нивниот живот.

Особената вредност на ова дело се огледа во аналитичкиот пристап на авторот, кој наместо дескрипција, нуди објаснување, а наместо репродукција на стереотипи, тој преминува на нивна критичка деконструкција, емпириски втемелена.

Монографијата „Роми на таласима новопротестантизма“ на проф. д-р Драган Тодоровиќ дава важен научен придонес во социолошките и хуманистичките научни дисциплини. Делото нуди продлабочена анализа на комплексната и долго занемарувана тема на трансформацијата на религискиот и културниот идентитет на Ромите преку процесот на протестантизација во контекстот на југоисточна Србија, која секако има релевантни импликации за поширокиот регионален контекст. Воедно, ова истражување значајно придонесува кон надминување на постојниот недостаток на емпириски втемелени студии од ваков тип, пополнувајќи важна празнина во научната литература.

Станува збор за процес кој не е изолиран, туку се одвива во поширока транснационална рамка, често поддржан од различни меѓународни мрежи и религиски организации, со различен интензитет и влијание. Странските мисионери, кои делуваат индивидуално или во помали групи, остваруваат значајно влијание во ромските заедници, воспоставувајќи блиски контакти и релации со верниците. Преку овие интеракции се создаваат нови форми на организирање, кои имаат долгорочно влијание врз структурата и динамиката на ромската заедница.

Религијата како фактор на трансформација

Една од клучните поенти на ова издание е дека процесот на протестантизација на Ромите не претставува само промена на конфесија,

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotestantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

туку целосна реконфигурација на вредносниот систем, на нормите на однесување, како и колективниот идентитет.

Авторот многу убедливо покажува дека протестантските заедници, особено пентекосталните, нудат нешто што традиционалните религиозни структури често не успеваат да го обезбедат, а тоа е чувството на припадност и прифатеност. Овој аспект е особено значаен ако се земе предвид историската маргинализација на ромската популација.

Слични процеси се забележуваат и во Македонија, каде протестантските и други заедници, особено во урбаните ромски населби, играат значајна улога во рedefинирањето на социјалните односи, вредносните ориентации и индивидуалните животни стратегии. И тука религијата функционира не само како духовна практика, туку и како ресурс за социјална интеграција и мобилност.

Синкретизам и прилагодливост

Прилагодливоста не е имитација. Тоа значи моќ на отпор и асимилација.

Махатма Ганди

Посебна вредност на книгата претставува анализата на синкретичката и еклектичка природа на ромската религиозност. Авторот укажува дека религиозниот живот на Ромите не се одвива во строги конфесионални рамки, туку често вклучува испреплетување на различни верски елементи, практики и симболички системи. Ова е особено видливо во деловите каде се разгледува односот кон традиционалните обичаи, како и паралелното присуство на елементи од православие и исламот.

Токму ваквата религиска флексибилност создава основа за нивната отвореност кон нови религиски форми. Имајќи ги предвид овие особености, Ромите покажуваат висока адаптабилност во однос на религиските практики, што го олеснува прифаќањето на нови религиски форми. Протестантизмот, со својата непосредност и директност, се вклопува во нивниот контекст и овозможува соодветно практикување на верата.

Од „ние“ и „тие“ до нов идентитет

Еден од најсилните аналитички сегменти на книгата е трансформацијата на дихотомијата „ние“ и „тие“. Традиционално, Ромите ја воспоставуваат јасната граница меѓу „Роми“ и „Гаџе“, како механизам на самоодбрана и зачувување на идентитетот. Но, со процесот на протестантизација, оваа граница се рedefинира – во религиска: „ние, верници“ и „тие, неверници“.

Оваа промена има далекусежни импликации. Таа отвора простор за нови форми на општествена интеграција, но истовремено носи и ризик од внатрешни поделби во самата ромска заедница.

Емпириски пристап и научна строгост

Квалитативното истражување обично ги нагласува зборовите наместо квантификацијата при собирањето и анализата на податоците.

Алан Бринман

Методолошки, делото се издвојува со својата систематичност и комбинација на квалитативни истражувачки методи: продлабочени интервјуа, теренски набљудувања и анализа на религиски практики. Овој пристап овозможува разбирање и осзнавање на индивидуалните искуства на менување на религиозните верувања, како и на пошироките општествени трендови. Она што особено се издвојува во ова дело е обемот и богатата емпириска основа врз која е втемелено, која му дава специфична аналитичка и научна релевантност.

Особено би сакала да ја нагласам методолошката строгост на ова истражување, која претставува една од неговите клучни вредности. Авторот се потпира врз користење на квалитативниот метод т.е. на продлабочените интервјуа, внимателно и систематски конципирани така што опфаќаат широк спектар на теми, од личните биографски записи и семејното потекло, преку религиските практики и конфесионалните определби, до секојдневниот живот, вредносните ориентации и процесите на идентитетска трансформација.

Овој пристап овозможува не само прибирање на податоци, туку продлабочено навлегување во животните искуства на испитаниците. Прашањата се поставени на начин што ги поттикнуваат соговорниците на подетални одговори, лични наративи и рефлексии, со што се добива богатата и слоевитата емпириска граѓа. Ваквата граѓа овозможува да се согледаат не само индивидуалните искуства, туку и пошироките општествени и културни процеси во кои тие се вградени.

Посебно е значајно што со овие процедури се опфатени сите релевантни аспекти на животот на ромската заедница од традиционалните верувања и обичаи, преку процесите на преобратување, до промените во секојдневното однесување, семејните односи и односот кон пошироката заедница. Оваа сеопфатност овозможува анализа која е истовремено длабинска и контекстуализирана.

Како резултат на тоа, богатата емпириска материја не се користи како илустрација, туку претставуваат основа за развивање на аргументирани заклучоци и аналитички зрели согледувања. Токму оваа цврста втемеленост во емпиријата му дава на делото посебна научна тежина и кредибилитет.

Фактори на протестантизација

Врз основа на обемота емпириска материја, авторот идентификува повеќе меѓусебно поврзани фактори што го обликуваат процесот на протестантизација на ромската популација. Овие фактори не се претставени како ригидна или формализирана типологија, туку се изведени аналитички, директно од искуствата, наративите и практи-

ките на самите испитаници, како и од начинот на функционирање на религиозните заедници. Притоа извадоците од интервјуата се користат како клучна аналитичка основа од која произлегуваат заклучоците и интерпретациите.

Првата група фактори се однесува на социјално-економските аспекти. Емпириските наоди јасно покажуваат дека протестантските заедници, особено во контексти на економска несигурност и социјална маргинализација, често функционираат како канали на поддршка – преку хуманитарна помош, образовни иницијативи и различни форми на социјална солидарност. Меѓутоа, анализата истовремено ја нијансира оваа појава, укажувајќи дека материјалната помош сама по себе не е доволна за долгорочно религиозно ангажирање, туку дека нејзината улога е посредна – во градењето доверба и иницијалниот контакт меѓу заедницата и верниците.

Втората група се факторите од сферата на културата. Во интервјуата се препознава блискост помеѓу протестантските религиозни практики и постојните културни обрасци на ромската заедница. Елементите како што се музиката, колективното учество, неформалната атмосфера и емоционалниот израз во богослужбите овозможуваат полесна идентификација и интеграција на новите верници. Оваа културна компатибилност ја олеснува рецепцијата на новите религиозни форми, без радикално нарушување на постојните идентитетски структури.

Трето, значајна улога имаат богословските и организациските аспекти. Интервјуата укажуваат на важноста на директниот и личен (персонализиран) контакт помеѓу верникот и религиозниот лидер, како и на можноста за активно учество на поединецот во заедницата. Ваквата структура создава чувство на припадност, признание и лична вредност, што се покажува како клучен мотивирачки фактор за останување и продлабочување на религиозната ангажираност.

Конечно, анализата упатува и на поширокиот општествено-политички контекст, особено во постсоцијалистичкиот период, кога се отвора простор за религиска ревитализација и плурализација. Во такви услови, протестантските заедници, често поддржани од транснационални мрежи, успеваат да воспостават нови форми на делување и да допрат до маргинализирани групи.

Оттука, протестантизацијата се појавува како сложен процес кој произлегува од интеракцијата на повеќе фактори, структурни, културни и религиозни, чие преклопување создава динамика што не може да се сведе на едноставни објаснувања. Токму во оваа аналитичка реконструкција, заснована на богата емпирија, лежи една од клучните вредности на монографијата.

Регионален контекст и компаративна перспектива

Ако процесот на протестантизација на Ромите се разгледува во поширок регионален контекст, станува јасно дека не се работи за изолиран феномен, туку за динамика која има слични обрасци низ по-

веќе земји во регионот, вклучително и Македонија и Србија. Сепак, и покрај одредените сличности, постојат и значајни разлики кои произлегуваат од локалните историски, институционални и социо-културни контексти.

Во случајот на Македонија, процесот на протестантизација на ромската популација е тесно поврзан со постсоцијалистичките трансформации и ревитализацијата на религијата по 1990-тите години. Во овој период доаѓа до видливо зголемување на бројот на евангелско-протестантски заедници, кои често делуваат преку различни модели на мисионирање и формирање нови цркви (church planting). Овие заедници се карактеризираат со висока флексибилност, мала организациска структура и силна ориентација кон локалните заедници, што им овозможува да воспостават директен контакт со ромската популација.

Истовремено, анализата на процесот покажува дека ромите во Македонија се релативно „отворени“ за вакви форми на религиозно делување, што се должи на постоечкиот синкретизам, како и на специфичната маалска структура на живеење на заедницата. Мисионерската работа често се одвива преку неформални контакти, формирање домашни групи и практикување јавни евангелизации, што дополнително ја зголемува видливоста и прифатливоста на протестантските заедници.

Во оваа смисла, важно е да се нагласи дека со текот на времето овие процеси не остануваат само на ниво на спонтани или поединечни иницијативи, туку постепено добиваат појасна организациска и институционална форма. Евангелско-протестантските заедници се поврзуваат во пошироки мрежи и иницијативи, кои овозможуваат координација, взаемна поддршка и богословска втемеленост на нивното делување. Особено значајна е улогата на Евангелско-протестантската иницијатива, во рамки на која се поврзуваат различни протестантски заедници, вклучително и оние кои работат со ромската популација. Ова вмрежување придонесува не само за организациска стабилност, туку и за развој на домашно лидерство, мисионерска стратегија и континуитет на религиското делување. Како што покажуваат анализите на протестантските заедници во Македонија, нивниот развој е тесно поврзан со процесите на меѓусебна соработка, формирање на алијанси и поврзување со меѓународни мрежи.

Она што е заедничко за двете земји е дека протестантизмот не се прифаќа само како нова религија, туку како целосен модел на живот, кој нуди нови норми, дисциплина, но и чувство на припадност и достоинство. Во двата случаи, религијата функционира како механизам на социјална интеграција и мобилност.

Заклучни согледувања

Од аналитичка перспектива, протестантизацијата на ромската популација може да се разбере како резултат на сложена интеракција меѓу екстерни влијанија, пред сè мисионерството, и интерната динамика на заедницата. Ваквата двојна детерминираност упатува на високата комплексност на процесот и ја ограничува можноста за негово редукционистичко или еднострано толкување.

Во оваа насока, монографијата добива особена научна релевантност, бидејќи придонесува кон конституирање на ова сè уште недоволно истражено поле преку темелна анализа на конкретен историски период, кој може да послужи како референтна точка за идни компаративни истражувања. Истовремено, трудот нуди систематизирано разгледување на факторите на протестантизација и воспоставува солидна концептуална рамка за понатамошни студии.

Авторот убедливо покажува дека Ромите во процесот на протестантизација не се само приматели на религиски влијанија, туку активни субјекти во религиозните и пошироките општествени процеси. Посебната вредност на оваа монографија произлегува токму од обемот и внимателно обработена емпириска материја, преку која овие перспективи не се само претпоставени, туку јасно артикулирани и аналитички поткрепени. Ставовите и искуствата на испитаниците не функционираат како илустративен материјал, туку како аргументативна основа за изведување на заклучоците, при што од нив директно се реконструираат мотивите, дилемите и стратегиите на самите актери.

На тој начин, авторот не ги прикажува Ромите како пасивни приматели, туку како актери кои активно избираат, интерпретираат и трансформираат религиски практики во согласност со сопствените животни контексти. Ова поместување на аналитичкиот фокус – од објект кон субјект на дејствување – претставува една од најзначајните теоретски и емпириски придобивки на делото.

Во таа смисла, заклучоците на авторот во однос на рedefинирањето на ромскиот идентитет добиваат особена аналитичка тежина. Како што тој нагласува, „очигледно е влијанието на протестантскиот дух врз реартикулацијата на ромскиот идентитет во сложениот балкански контекст“. Во продолжение, оваа теза се продлабочува преку укажувањето дека „елементот на религиозното во самоопределувањето има голема психолошка и симболичка вредност, бидејќи им овозможува на Ромите на поинаков начин да се доживеат и да се изразат пред другите“, при што припадноста на егалитарна заедница, која не е условена од етничко потекло, боја на кожа или социјален статус, „поттикнува преземање одговорност за сопствената позиција во општеството“.

Оттука, оваа трансформација не може да се сведе на проста промена на религиските убедувања, туку треба да се разбере како процес на конституирање нови идентитетски матрици, преку кои се рedefинираат формите на самоопределување, припадност и социјална позиционираност на ромската заедница.

Монографијата на Тодоровиќ, во таа смисла, не претставува само анализа на еден феномен во религијата, туку придонесува кон продлабочено разбирање на процесите на идентитетска трансформација кај маргинализираните заедници. Со својата аналитичка длабочина, емпириска заснованост и теоретска релевантност, ова дело претставува значаен придонес не само за академскиот корпус на научни истражувања, туку и за пошироките интердисциплинарни анализи на религијата, идентитетот и општествената промена.

Литература

97

- Bryman, A. (2017) *Social Research Methods*. 5th edition. Oxford: Oxford University Press.
- Cacanoska, R. (2005). *New Aspects of the Chances for Changes in Roma Confessional Matrix in Macedonia*. Skopje: Institute for Sociological, Political and Juridical Research; Foundation Open Society – Macedonia.
- Cacanoska, R. (2018) 'Protestantism in Macedonia today', in Special Issue: Protestantism in the Balkans (Macedonia, Serbia, and Albania), *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 38(1). Available at: <http://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol38/iss1/4/>.
- Đorđević, D. B. (ed.) (2007) *Muke sa svetim*. Niš: Niš Cultural Centre.
- Todorović, D. (2025) *Romi na talasima novoprotestantizma: Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.

Ружица Цацаноска

Институт за социолошки, политички и правни истражувања
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје (Република Македонија)

Протестантизација је последњих четврт века нов елемент у идентификацији Рома у локалној средини. Теоријско промишљање протестантизације Рома у сложеном балканском контексту отвара многа важна питања, као што су: уважавање различитости, разумевање религијски другог, допринос ромској интеграцији у шире друштво и слично.

Чак и ако се прихватање нове религије тумачи као вид ескапизма, бежања од стварности или од преузимања одговорности за сопствени положај у друштву, не може се пренебрегнути социјалнопсихолошка димензија таквог избора. Какво год било виђење овог феномена у оптици спољашњег посматрача, то је чин, догађај или процес који за учеснике има велику психолошку и симболичку вредност, јер им омогућава да на нов и другачији начин доживе, дефинишу и изразе себе међу другима. У његовој основи може се налазити потреба за „стварнијом стварношћу“ од оне у којој се живи и за доживљајем припадања другачијем друштвеном окружењу – егалитарној заједници коју не одређују боја коже, етничко порекло и социјални статус. 32-33

Три су конкретна питања која отварају до сада предузета социолошка и ромолошка истраживања: 1. Да ли новопротестантизам доприноси „раслојавању“ ромске заједнице на верској основи, тј. да ли додатно подупире њихову изолацију у односу на Роме муслимане и православце?;

2. Доприноси ли протестантизација Рома њиховој личној и групној еманципацију, тј. ромској интеграцији у шире друштво? и 3. Утиче ли протестантизација Рома и на измену њиховог културног идентитета, односно на преобликовање традиционалних карактеристика ромског идентитета?

Зашто Роми прихватају протестантизам?

Заживљавање протестантизма међу Ромима резултат је њиховог троструког занемаривања: *друштвеног, егзистенијалног и пасторалног*.

Роми су позитивно одговарали на протестантске подстицаје због:

1. *срдачности и отворености* у контакту коју су према њима изражавали Срби верници, припадници малих верских заједница;
2. *пажње* која је посвећивана њиховим потребама, јер Роми јесу „народ потреба“;
3. *одговора* које су добијали за своје потребе и изречене молитве и *ширења* приче о томе међу најближим познаницима (исцељења, оздрављења, чуда).

Роми су људи религиозног, али независног духа: никада не бива усвојено сво богатство религијских идеја, осећања, веровања и прак-

¹ Dragan Todorović, *Romi na talasima novoprotentantizma (Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije)*. Niš: Filozofski fakultet, 2025, 1-243.

се, увек остаје отвореност за новине у религијском животу и њихово комбиновање са већ прихваћеним елементима. Због тога се погрешно закључује да међу Ромима нема, нити може бити “добрих верника”. То није тачно: Роми могу бити добри верници, отворено је питање колико им је до сада нуђена таква могућност од стране традиционалних верских заједница и цркава. Роми су увек били отворени за оне који би их поучили о спасењу божјом милошћу; очигледно да су мале верске заједнице то најприлежније чиниле.

Роми јесу добри верници, само што то исказују на два независна начина.

Један је онај који практикују и окружујући Срби: ослањајући се на *свете књиге* и придржавајући се строгих и јасних *прописа*, захваљујући пропаганди и делатности хришћанских евангелизатора. Чину крштења претходи вишемесечно проучавање Библије и рад са старешинама на упознавању основних библијских начела. Не заборавимо, међутим, да је велики број Рома слабо образован, многи, нарочито старији, потпуно *неписмени* и да им преостаје тек жива реч старешине као веза с Богом. Врло често слабо познају српски језик, па им је неопходан проповедник на ромском језику. Они који јесу писмени, немају времена да редовно посвећују пажњу Светом писму и другим верским књигама, као и да се редовно припремају за активно учествовање у, рецимо, теократској школи и подучавању за хришћанску службу.

Други начин је ослањајући се на моћну *оралну традицију*, као трајну одредницу свог идентитета кроз историју. Роми су се преобраћали више угледајући се на нечији пример из непосредног окружења и нечије сведочанство, доказујући да се не верује само формом, већ и срцем. У таквим ситуацијама *религијска пракса односи превагу на религијском свести*.

Предузето истраживање о распрострањању „трећег крака хришћанства“ на територији југоисточне Србије сведочи о недвосмисленим плодотворним учинцима у протестантским ромским домовима под утицајем верског учења и унапређивању свих аспеката свакодневног живота.

Коренито се преображавају односи у породици, у смислу међусобног уважавања чланова домаћинства, поштовања договореног и уљудних свакодневних контаката са неевангелизираном родбином и неромским комшилуком. Одустаје се од најчешћих порока: цигарета, пијанства, коцке, туче, крађе, проституције, све до наркоманије, ако је икада и било међу Ромима. Предупређује се рана женидба и удаја, осуђују манипулације у брачним односима, прељубе и раскиди бракова. Деца се подстичу на школовање и побољшавају им се хигијенске навике. Из темеља се мења однос према раду, пропагира се труд и напоран рад у сваком послу који је поштен и богоугодан.

Под утицајем новоусвојеног религијског погледа на свет, срж етничке и културне самобитности припадника ромског народа – *Romanipe(n)*-а – у новом добу засниваће се на следећим „амблемима дистинкције“:

1. етничка припадност је неважна пред Богом (поистовећивање са уједињеном и хомогеном етничком групом смењује идентификација са религијском припадношћу);

2. успоставља се нова религијска граница између преобраћених и непреобраћених – негдашње универзално разликовање „Ми, Роми“ и „Они, Гаџе“ замењује се поделом на „Ми верујући (Роми и нероми протестантске вере)“ и „Они, неверујући (Роми и нероми изван протестантизма)“; Али, не у смислу да се они који не верују одбацују као мање вредни, већ као жалост због тога што не познају деловање Духа Светога, и као потребу да се означе као они којима треба посведочити божији благослов и понудити им спасење, без наметања и присиле.

3. „чистота крви“ уступа место „чистоти у Христу“: избор партнера искључиво на ендогамној основи замењује се одабиром са професионалним упориштем, уз проширивање етничког колорита;

4. традиционално „бити, а не имати“ преиначава се у „имати, а не бити“ – несигурну егзистенцију засновану на традиционалним начинима преживљавања (експлоатација маргиналних ресурса – сакупљање секундарних сировина) замењује укључивање у свет привређивања „гаџа“, материјално имућство и приватно власништво над добрима;

5. групни ауторитет и строго одређени однос према старијима преноси се на личност пастора: уз посредовање божанске речи, верски вођа задужен је и за разрешавање фамилијарних размирица и контакте са надлежним локалним властима;

6. традиционалне норме и обичајна правда („ромски суд“) замењује повиновање божанским законима и овосветовном правном систему;

7. одбацују се празници из религијског циклуса православца и муслимана (слављење крсне славе, позивању попова и хоџа у сопствене домове, посета родбини и пријатељима у време литија, придржавање Рамазана и Курбан Бајрама, сунећење деце, молитве пет пута дневно); баптисти и пентекосталци задржавају светковину рођења и ускрснућа Исуса Христа, у интимном породичном кругу и заједничарењем са браћом и сестрама у верском храму;

8. одриче се празновање надрелигијских, јединствених празника свих Рома света (Ђурђевдан, Василица, Бибија) зарад поштовања нове религиозне и социјалне дисциплине;

9. навлачење „новог религијског одећа“ подразумева удаљавање и од *обрета* (традиционалне медицине, гатања, бајања и врачања, приношење животињске жртве, посета кулtnим местима) и *веровања* из паганског циклуса (приче о вилама, вештицама, вампирима и другим натприродним бићима, сновиђења).

За сам крај, износим следећу тврдњу: *преко Рома и позитивних утицаја* које протестантизам има у њиховом животу, српско друштво је у прилици да упозна и прихвати хришћане протестанте у целости.

Драган Тодоровић,
Универзитет у Нишу – Филозофски факултет